

УДК 81:007

Шкурат А.С., Миколаївський державний гуманітарний університет ім. Петра Могили, м. Миколаїв
Україна

Шкурат Аліна Сергіївна – викладач-асистент кафедри романської філології, аспірант (спеціальність – загальне мовознавство) МДГУ імені Петра Могили. Коло наукових інтересів – синтактико-семантичний аспект категорії інформації у романських мовах

Інформація крізь призму теорії інформації та мовознавства

Стаття присвячена дослідженню поняття інформації у науці взагалі і у мовознавстві зокрема. Автором розглядається проблема визначення інформації та аналізуються її характеристики та види. Дослідження вказує на різноманітність підходів до даного явища та на необхідність більш детального аналізу інформаційних процесів у мові.

This paper analyses the notion of information in the context of linguistics. The author discusses the problem of definition of information and studies different classifications of this phenomenon. The investigation confirms that this notion needs further analysis.

Збільшення ролі та значення інформації у сучасному суспільстві є безумовно помітним. Зараз дуже важко описати світ не вживаючи терміну “інформація”. Одна з її провідних особливостей полягає у тому, що інформація, і особливо знання як її вища форма, займає важливе місце у суспільстві. З переходом до сучасної стадії розвитку, що характеризується високим темпом технічних інновацій, об’єм знань постійно збільшується і виникає потреба як у винайдені засобів збереження інформації, так і у вдосконаленні каналів передачі та засобів обробки інформації. За цих умов інформація, що забезпечує життєво й історично важливі напрямки діяльності людини, перетворюється в найцінніший продукт й основний товар, сумарна вартість якого найчастіше перевершує сумарну вартість продуктів матеріального виробництва.

Суспільство, що зараз називаємо інформаційним суспільством, розвиває інформаційні технології та формує інформаційні структури, що покликані забезпечити добробут людства. Супердержави ведуть інформаційні війни, а суспільна думка керується засобами масової інформації. Сьогодні поняття інформація застосовується не тільки у теорії інформації та інформатиці, а у багатьох науках таких як фізика, хімія, біологія, медицина, філософія, педагогіка, економіка, логіка, психологія [10].

Сучасна наука зацікавлена як у комплексному дослідженні інформації, так і у вивченні значення даного поняття для окремої галузі науки [5]. Нас же цікавить використання цього терміна у царині мови: як саме розуміється термін інформація у мовознавстві, як його можна застосувати при дослідженні мови та мовлення.

Але для початку з’ясуємо походження терміну інформація. Саме слово вже давно відомо людству. Воно походить від латинського дієслова “informare”, що означає зображувати, повідомляти. Сучасне розуміння терміну та його широке вживання пов’язують з ХХ століттям, а саме з ім’ям Клода Шенона та його книгою “Математична теорія зв’язку”, що була видана у 1946 р. Клод Шенон увів поняття “інформація” у вузькому технічному змісті, стосовно до теорії передачі кодів, яка одержала назву “Теорія інформації”. З часом наповнення цього терміну одержало набагато більш глибокий зміст.

На сучасному етапі існує багато визначень поняття “інформація”. У теорії інформації під даним поняттям розуміють певні відомості, що зменшують існуючу до їх появи невизначеність. Дуже близьким до цього є визначення інформації за Клодом Шеноном – це повідомлення, що зменшує або усуває невизначеність при виборі однієї можливості з декількох. У побуті, наприклад, під інформацією

розуміють відомості про навколишній світ процеси, що протікають у ньому, які сприймаються людиною або спеціальними пристроями. У техніці інформація – це повідомлення, що передані у вигляді послідовності знаків або сигналів. У термодинаміці інформація – це заперечення ентропії, відбиття міри хаосу в системі [6; 14].

У кібернетиці, інформація – це та частина знань, що використовується для орієнтування, активної дії, керування, тобто з метою збереження, удосконалювання, розвитку певної системи. У документалістиці – це все, що в так чи інакше зафіксоване в знаковій формі у вигляді документів [7].

У сучасній науці визначають багато видів інформації. Наприклад, інформація може існувати в пасивній (не актуалізованій) і активній (актуалізованій) формі. Вона може бути об'єктивною або суб'єктивною. Об'єктивною є та інформація, що не залежить від людини чи від навколишнього середовища, а пасивна – та, що залежить від навколишнього середовища та може змінюватися під його впливом. Інформація може також бути постійною, статичною (незмінною за будь-яких умов) або змінною, динамічною.

По відношенню до навколишнього середовища розрізняють інформацію трьох типів: вхідна, вихідна й внутрішня. Вхідна інформація – інформація, що будь-яка система сприймає від навколишнього середовища. Вихідна інформація – інформація, що система видає в навколишнє середовище. Внутрішня інформація – інформація, що зберігається, переробляється, використовується тільки усередині системи.

Інформація по відношенню до кінцевого результату проблеми буває: вихідна (на початок актуалізації цієї інформації); проміжна (від початку до завершення актуалізації інформації); результуюча (після завершення її актуалізації).

Також класифікують інформацію за стадією використання (первинна, вторинна), за повнотою (надлишкова, достатня, недостатня), за метою системи (синтаксична, семантична, прагматична), за доступом (відкрита або загальнодоступна, закрита або конфіденційна, змішана). За характером використання інформація може бути статистична, комерційна, нормативна, довідкова, наукова, навчальна, методична тощо [6; 18]. Вчені також виділяють основні і властивості інформації (і повідомлень) – це повнота (зміст усього необхідного для розуміння інформації), актуальність і значимість, ясність, адекватність, точність, коректність, зрозумілість, вірогідність, інформативність, доступність цінність тощо [6; 20].

Поняття “інформація” починає активно

використовуватися у мовознавстві у 60-х роках двадцятого сторіччя, після появи лінгвістики тексту. Спочатку вчених цікавить кількісні методи дослідження інформації у мові, пізніше вони звертаються до вивчення та аналізу змісту та цінності інформації. Але як саме розуміється дане поняття у мовознавстві? Наведемо визначення з лінгвістичного словника : інформація – це сукупність знань, образів, відчуттів, наявних у свідомості людини або штучному інтелекті, які поступають по різних каналах передачі, переробляються й використовуються у процесі життєдіяльності людини й роботі автоматичних комп'ютерних систем. У сучасній лінгвістиці інформація розглядається як така, що може бути маніфестована у знаковій формі природних мов, а також у паравербальних і невербальних засобах комунікації [9; 197]. Поняттям “інформація” оперують такі напрямки мовознавства як теорія мовної комунікації, психолінгвістика, лінгвістична семантика, лінгвопрагматика, дискурсологія, лінгвістика тексту, паралінгвістика, лінгвосеміотика тощо. Інформація стала підґрунтям сучасних розробок значення та смислу мовних знаків. Як зазначає Арнольд І.В. у своїй праці “Стилістика декодування”, цінність понять теорії інформації для гуманітарних наук полягає в тому, що вони дозволяють досягнути загальне в таких явищах, які на перший погляд здаються зовсім різними, вирішувати основні питання передачі різної інформації в найбільш загальному виді й описувати їх у єдиній системі термінів і понять [1; 26]. Тобто стає можливим описати загальні механізми передачі інформації на рівні мови та мовлення.

Поняття інформації у лінгвістиці тісно пов'язане з рядом інших понять таких як інформативність, код, кодування, декодування, значення, знак, номінація та ін. Сама по собі інформація не може бути передана адресату, вона має бути виражена певними знаками. Код розглядається як система знаків та правил їх поєднання для передачі певного повідомлення. Природна мова є головним кодом людини [1; 27]. Структура коду має три елементи: форми знаків – правила співставлення – інформація (знання). Одна й та ж сама інформація може бути закодована по-різному, і вибір коду залежить від каналу передачі та від намірів людини, що передає інформацію [8; 130]. Кодування та декодування – процеси, що пов'язані з мовленням, та є відповідно оформленням інформації у словесне повідомлення адресантом і реконструкцією отримувачем повідомлення за сигналом.

Інформативність як прояв інформації в тексті вважається однією з категорій тексту. Інформація в загальноприйнятому розумінні

ототожнюється з номінацією, змістом, але існує й інше значення терміна “інформація”, що вживається в роботах по теорії комунікації. У них термін “інформація” використовується лише коли говорять про одержання нових відомостей про предмети, явища, відносини, подіях об’єктивної дійсності. Інформація знімає деяку невизначеність у вже сприйнятих і частково пізнаних предметах й явищах і тому розглядається як щось протипоставлене ентропії. Мова йде про актуальне членування мовлення – поділ на тему (дане) та рему (нове). Використовуючи класифікацію інформації, що вживається у теорії інформації, можемо застосувати деякі параметри для вивчення мовної інформації та сказати, що певне повідомлення може містити у собі надлишкову, достатню або недостатню кількість інформації. У різних ситуаціях одне й теж саме висловлювання може виступати як тема або як рема, виражати надлишкову або недостатню інформацію. Усе залежить від контексту ситуації. Звідси категорія інформативності, що представляє собою обов’язкову ознаку тексту, може виявитися в різних формах - від нульової, коли зміст тексту не дає нічого нового, а лише повторює вже відоме, до концептуальної, коли для її виявлення необхідно піддати текст детальному аналізу. Між цими полюсами розташовуються інформації різного ступеню насиченості (міри новизни).

У повідомленні можливо виділити інформацію смисловою та емоційною, екстрасмисловою [3; 136]. Перший тип інформації має справу зі значенням окремих смислових одиниць (морфем, слів, різних граматичних форм). Емоційна інформація не завжди може бути виражена лише лексичними одиницями, вона може передаватися і невербальними засобами. Смеслова інформація повинна бути максимально точною, емоційна ж повинна викликати у слухача певну психічну реакцію і може сприйматися неоднозначно.

Існує також поділ інформації на експліцитну (явну, відкриту) та імпліцитну (приховану). Експліцитна інформація – явний, виражений зміст, який сприймається комунікантами із значень мовних одиниць. Імпліцитна інформація – неявний, прихований зміст, який виводиться слухачем (читачем) із значень мовних одиниць під впливом конкретної ситуації та кон-тексту спілкування [2; 156]. Експліцитна інформація може бути прирівняна до смислової інформації, імпліцитна ближче до екстрасмислової, емоційної інформації, хоча вищезгадані поняття повністю не співпадають.

Питання природи й механізмів виявлення імпліцитного смислу вивчається багатьма фахівцями. Деякі дослідники визначають його

як зміст (смісл) не виражений, але впізнаваний. Такий підхід є неточним: якщо якийсь зміст у тексті нічим не виражений, то він у цьому разі просто відсутній. Тому імпліцитний зміст – це зміст виражений, але виражений особливим чином.

У виведенні імпліцитного змісту важливу роль відіграють контекст і ситуація спілкування. Виходячи з цього, можна стверджувати, що імпліцитний зміст (смісл) – це така інформація, яка, не маючи безпосереднього вираження, виводиться з експліцитного змісту мовних одиниць внаслідок їхньої взаємодії зі знаннями отримувача тексту, зокрема з інформацією, яка береться з контексту та ситуації спілкування.

Імпліцитна інформація може перебувати в різних співвідношеннях з комунікативними намірами адресанта, тобто тим змістом, який він хоче передати. З огляду на це розрізняють три різновиди імпліцитного змісту: текстовий, підтекстовий і притекстовий. Текстовий імпліцитний зміст – інформація, яка відповідає явним комунікативним намірам адресанта. Комунікативні наміри адресанта залежать від кон-тексту й ситуації, у межах яких висловлений зміст. Тобто текстовий імпліцитний зміст можна також визначити як імпліцитну інформацію, продуковану в таких контекстно-ситуативних умовах, які змушують адресанта прийняти його.

Підтекстовий імпліцитний зміст – інформація, передавання якої входить у приховані комунікативні наміри відправника тексту. Підтекстова інформація передається в таких кон-текстно-ситуативних умовах, які не вимагають обов’язкового її прийняття, однак свідчать про те, що передавання цього змісту було заплановане відправником.

Притекстовий імпліцитний зміст – інформація, яка може бути виведена з тексту, хоча її передавання і не входило в комунікативні наміри адресанта. Цей зміст передається у таких контекстно-ситуативних умовах, які не тільки не передбачають його обов’язкового прийняття, а й не означають, що таке прийняття входило в комунікативні наміри відправника [2; 158].

Імпліцитний тип інформації, що маніфестований у тексті, ще називають імплікатурою [9; 177]. Під імплікатурою розуміють тісно пов’язану з вербальним змістом невербальну скриту інформацію, що опосередковує змістовну залежність між висловленнями в тексті чи повідомленні й організує його інтерактивну спрямованість. Згідно з американським дослідником Х. Грайсом, імплікатура має два різновиди: дискурсивний (неконвенційний) та конвенційний.

У свою чергу дискурсивна імплікатура поділяється ще на два типи: партикуляризовану та генералізовану. Партикуляризовані імплікатури пов'язані з контекстом і представлені латентною пропозицією, яка забезпечує зв'язність вербально виражених контактних пропозицій. Генералізовані імплікатури є загальними стандартами комунікативної поведінки. Такими стандартами є постулати (максими) кількості інформації (вимога оптимальної інформативності), якості (вимога правдивості й обізнаності), відношення як релевантності (вимога відповідності певній темі) і манери мовлення (вимоги ясності, зрозумілості, недвозначності, регламентованості). У лінгвістиці тексту партикуляризовані імплікатури ототожнюються з імплікацією у вузькому розумінні цього терміна. Дискурсивні імплікатури протиставляються конвенційним імплікурам, що пов'язані зі змістом слів, словосполучень та висловлень.

Багато уваги аналізу проявів інформації приділяв російський вчений І.Р. Гальперін, який досліджував дане явище на рівні мови та на рівні мовлення. Дослідник вирізняє три види інформації, що можуть бути маніфестовані у тексті: змістовно-фактуальну, змістовно-концептуальну, змістовно-підтекстову. Змістовно-фактуальна інформація містить повідомлення про факти, події, процеси, що відбуваються, відбувалися або будуть відбуватися в навколишньому світі, дійсному або уявному. У такій інформації можуть бути дані відомості про гіпотези, висунуті ученими, їхні погляди, усякі зіставлення фактів, їхньої характеристики, різного роду припущення, можливі рішення поставлених питань тощо. Змістовно-фактуальна інформація експліцитна за своєю природою, тобто завжди виражена вербально. Одиниці мови звичайно вживаються в їх прямих, предметно-логічних, словникових значеннях, закріплених за цими одиницями соціально-зумовленим досвідом.

Змістовно-концептуальна інформація повідомляє читачеві індивідуально-авторське розуміння відносин між явищами, розуміння їхніх причинно-наслідкових зв'язків, їхньої значимості в соціальному, економічному, політичному, культурному житті народу, включаючи відносини між окремими індивідами, їх складної психологічної й естетико-пізнавальної взаємодії. Така інформація являє собою творче переосмислення зазначених відносин, фактів, подій, процесів, що відбуваються в суспільстві й представлених письменником у створеному ним уявлюваному світі.

Розходження між змістовно-фактуальною

інформацією та змістовно-концептуальною інформацією можна уявити собі як інформацію буденного характеру й інформацію естетико-художнього характеру, причому під буденним варто розуміти не тільки дійсність реальну, але й уявну. Змістовно-підтекстова інформація являє собою імпліцитну інформацію, що витікає зі змістовно-фактуальної інформації завдяки здатності одиниць мови породжувати асоціативні й конотативні значення.

У іншій своїй праці "Інформативність одиниць мови", І.Р. Гальперін досліджує реалізацію категорії інформативності на різних рівнях мови: фонетичному, морфологічному, лексичному та синтаксичному. Згідно з вченим, інформативність звуків мови недостатньо вивчена мовознавством. Хоча вони і не несуть у собі конкретного смислового наповнення, фонема здатні виражати емоційність та експресивність, що заключні у звуках мови [3; 40].

Щодо морфемного рівня, то варто зазначити, що морфема як найменша значуща одиниця системи мови, здатна передавати інформацію. Словозмінні морфеми наділені меншою інформативністю ніж словотвірні. У процесі словотвору розкривається внутрішній зміст морфем та виявляється можливість до надбання нових змістів. Словозмінні ж морфеми здебільшого не впливають на значення слова [3; 70-75].

Розгляд інформативної насиченості слова тісно пов'язаний з явищем багатозначності лексичних одиниць, їх здатності набувати нового значення у різному словесному оточенні. Кожне слово має певний зміст, деякі ознаки, що у сумі складають поняття. Додаткового відтінку значення словам у повідомлення надають інтонація та контекст [3; 85]. Процес декодування пов'язаний з виділенням одного з багатьох значень слова та співвіднесення його з мовним оточенням.

Особливої уваги вчений приділяє вивченню інформативності синтаксичних одиниць мови. На даному рівні розглядається речення та ряд його аспектів: логіко-граматичний, модальний, аспект повноти речення, комунікативної задачі, емоційний тощо. Незважаючи на детальне дослідження речення, вчений вважає, що не речення, в висловлення несе інформативне навантаження, оскільки тільки висловлювання має здатність повністю відобразити повідомлення [3; 109]. Саме у реченні та висловленні реалізуються інформативні можливості усіх одиниць попередніх рівнів. Окремо розглядається інформативність стилістичних прийомів розуміння яких дозволяє глибше осягнути зміст повідомлення. Стилiстичні прийоми являють собою моделі

організації повідомлення, а отже і засобами подачі тієї чи іншої інформації.

Отже, категорія інформації набула широкого застосування у багатьох науках, включаючи лінгвістику. Особливий інтерес до даного явища виникає у XX столітті і кожна окрема галузь науки, аналізуючи інформацію з різних сторін, одночасно систематизує вже набуті знання та розширює розуміння вищезгаданого терміна. Однак, на сучасному етапі науки все ще не існує чіткого визначення інформації, що ускладнює дослідження її сутності.

Використання та вивчення інформації у мовознавстві пов'язане з виникненням лінгвістики тексту та ведеться у декількох напрямках, а саме визначення кількості, якості, цінності інформації та аналіз механізмів її передачі від адресата до адресанта. Сьогодні,

найбільш цікавим є ціннісний підхід до вивчення інформації, оскільки прагматичний аспект інформації ще ретельно не досліджений.

У той же час вчені виділяють багато видів інформації, що актуалізуються у мові та мовленні, які іноді взаємонакладаються. Інформація може виражатися на різних рівнях мови (фонетичний, морфологічний, лексичний, синтаксичний) та бути безпосередньо пов'язаною зі значенням слів (змістовно-фактуальна, смислова, експліцитна, конвенційна) або формуватися під впливом конкретної ситуації та кон-тексту спілкування (змістовно-підтекстова імпліцитна, екстрасмислова, емоційна, імпліцитна, неконвенційна) чи відображати індивідуально-авторське розуміння дійсності (змістовно-концептуальна). Найбільш цікавим рівнем

Література

1. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка (Стилистика декодирования). – 3-е изд. – М., Просвещение, 1990. – 300 с.
2. Бацевич Ф.С. Основы коммуникативной лингвистики: Підручник для вищих навчальних закладів. – К., Вид. центр “Академія”, 2004. – 342 с.
3. Гальперин И.Р. Информативность единиц языка. Пособие по курсу общего языкознания. – М.: Высш. школа, 1974. – 175 с.
4. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Наука, 1981. – 139 с.
5. Ершова-Бабенко И.В., Трофименко Т.Г., Проблема методологии исследования информации как синергетического объекта / http://ihtik.lib.ru/tmp/zmnh_10sept2005/_ihtik.lib.ru_10sept2005_4923.html -i> - 12.10.2006.
6. Казиев В.М., Информация: понятия, виды, получение, измерение и проблема обучения. – Информатика и образование. – N4. – 2000. – С. 12-22.
7. Информация – фундаментальное, первичное понятие информатики/ <http://macedu.narod.ru/edu/summary/information.html> - 20.12.2006.
8. Лукин В.А., Художественный текст: Основы лингвистических теорий. Аналитический минимум. – 2-е изд. – М., Ось-89, 2005. – 559 с.
9. Селіванова О., Сучасна лінгвістична термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
10. Янковский С., Концепции общей теории информации / <http://www.n-t.org/tp/ng/oti.htm> - 25.01.2007.